

Erç
Taran dı

163460



İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
(IRCICA)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	163460
Tas. No:	949.6 BALİ

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
II. MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ
Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003

İstanbul, 2006

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi; No. 14

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler)
ISBN 92-9063-151-1 (İngilizce tebliğler)
ISBN 92-9063-153-8 (Arnavutça tebliğler)
ISBN 92-9063-154-6 (Takım)

İslâm Konferansı Teşkilâtı
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
34349, Beşiktaş, İstanbul-Türkiye

Tel: +90 212 259 17 42
Faks: +90 212 258 43 65
E-posta: ircica@ircica.org
Web sitesi: www.ircica.org

© 2006 IRCICA

Önsöz: Halit Eren

Yayına Hazırlayan: Ali Çaksu

Baskı: Birmat Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul

IRCICA Kütüphanesi Katalog bilgileri

Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu (2.: 4-7
Aralık 2003: Tiran)

Balkanlar'da İslâm medeniyeti II. milletlerarası sempozyumu
tebliğleri / editör Ali Çaksu; önsöz Halit Eren.- İstanbul: İslâm Tarih,
Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2006.

xii, 541 s.: res. (çoğu rnk.), hrt., plan; 24 sm.- (İslâm medeniyeti
tarihi kaynak ve incelemeleri dizisi; no.14)

Dipnot var.

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler) ISBN 92-9063-154-6
(Takım)

1. Medeniyet, İslâm--Balkan Ülkeleri--Kongreler. 2. Medeniyet,
Türk--Balkan Ülkeleri--Kongreler. I. Çaksu, Ali. II. Eren, Halit. III.
k.a. IV. Seri.
949--dos21

BALKANLAR'DA MEVLEVÎLİK VE SARAYBOSNA'DA İSA BEY MEVLEVÎHANESİ

H. Mustafa ERAVCI*

Mevlevîlik büyük ölçüde Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi zamanında Orta ve Batı Anadolu şehir merkezlerinde yayılmış ve buralarda Mevlevî tekkeleri inşa edilmiştir. Özellikle başlangıçta basit İslam anlayışının hakim olduğu, çoğu Sünnî olmayan tarikatlara mensup Türkmen babalarının ve dervişlerinin tesiri altında bulunan uç beylikleri, XIV. yüzyıldan itibaren yüksek bir hayat standardı benimseyen ve şehirli bir tarikat olan Mevlevîliğin etkinlik alanında kaldı. Bu manevi hareketin yayılmasında Moğollar ve Karamanoğulları'nın Mevlevîliğe resmi bir nitelik kazandırmaları ve uç bölgesindeki beyliklerin cihadı denize taşıyarak ganimetle zenginleşmelerinin etkisi büyüktür.¹ Ancak aynı kültürel tabana sahip komşu uç Türkmen beyliklerinde bu sosyal ve dini değişim vuku bulurken Osmanlı topraklarında Mevlevîliğin ipuçları yoktur.² Bununla beraber XIV. yüzyılın ilk yarısından sonra Osmanlı Beyliği'nin Rumeli'ne geçişi ve giderek ilerlemesi Osmanlıların gazi imajlarının ve şöhretlerinin her tarafa yayılmasına yol açtı. Osmanlılar lehine meydana gelen cihad merkezli çok yönlü gelişmeler komşu uç beylik tabanla-

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Bölümü.

¹ Feridun Emecen, " Saruhanoğulları ve Mevlevilik", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s. 135-141.

² Nejat Göyünç, "Osmanlı Devletinde Mevleviler", *Belleter* 213 (Ağustos 1991), s.353. Osmanlıların kuruluş döneminde Melametiliğe dayalı Horasan Erenleri yahut Rum Abdalları adı verilen Kalenderiler sosyal hayatta ve sınırların gelişmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Hatta cihada dayalı ortak amaçtan ötürü, ilk Osmanlı beyleri ile başta Şeyh Edîbali olmak üzere Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad gibi ünlü şahsiyetler arasında karşılıklı saygıya dayanan dengeli bir ilişki vardı. Bkz A. Yaşar Ocak, "Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevleviler (XIII-XVIII Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış", (*II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevihaneler Kongresi*) S.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 1996, s.20

rının ve askeri zümrelerin Osmanlılar tarafına geçmesini sağlamıştır. Böyle bir durum özellikle de Balkan topraklarındaki sosyal ve manevi yapıyı derinden etkileyecektir. Bu sonuncu keyfiyet henüz yeterince ortaya konulmuş değildir. Ancak böyle bir çalışmanın karşısındaki en büyük zorluk kaynak yetersizliğidir. Bununla beraber önemli şehir merkezlerinde yer alan bazı Mevlevîhanelere dair arşiv kaynakları ve vakıf kayıtlarındaki bilgiler bunların fonksiyonları hakkında fikir verebilecek niteliğe haizdir. Ayrıca diğer kaynaklardaki kırık dökük verileri bu merkezli değerlendirme Balkanlar'ın geçirmiş olduğu sosyal ve manevi yapı değişikliği hakkında geniş ölçüde yardımcı olacaktır.

Osmanlı merkezi yönetiminin Mevlevîlerle tanıma mahiyetli ilk teması I. Murad zamanında, bu manevi hareketin içinde bulunan Germiyan ailesi ile kurulan akrabalık bağı ile başlamıştır.³ Bunu takiben önemli Mevlevî merkezlerinden Kütahya, Tavşanlı ve Simav'ı Germiyanoglu'nun çeyiz olarak kızına vermesi ve Osmanlılar'ın bazı toprak parçaları Hamidoğulları'ndan satın almaları ile bu manevi hareket içinde yer alan kitleler de Osmanlı tebaası olmuştur.⁴ Diğer taraftan Osmanlıların Rumeli'deki fetihlerle gittikçe kuvvetlenmeleri ile zenginleşmeleri komşu beyliklerdeki askeri zümrelerin ve Mevlevîlerin de içinde bulunduğu diğer unsurların dikkatini çekmiş ve bu zenginliğe ortak olma hevesini beraberinde getirmiştir. Çeşitli toplum katmanlarında oluşan bu Osmanlı topraklarının cazibesini beylikler üzerinde kurulan gevşek vasallık bağı tetiklemiştir. Ancak Bursa dahil olmak üzere hiçbir yerde bu döneme ait bir Mevlevîhane bulunmadığı gibi bir Mevlevî şeyhinin adı da geçmemektedir. Bununla beraber I. Bayezid'in Batı Adadolu'ya yürüyüp buradaki beylikleri bilfiil topraklarına katması ve bunlar üzerinde doğrudan merkezi bir idare kurması sosyal, kültürel etkileşimleri ve oluşumları hızlandırmıştır.⁵ Bu bağlamda Nejat Göyünç Germiyan emirlerinden Çandarlızade Ali Paşa'nın⁶ Rumeli'ye tayin edildikten sonra Serez'de açtığı zaviyenin bir Mevlevî hânkahı olabileceğini ifade etmektedir.⁷ Bu dönemde Rumeli'de aç-

³ Neşri, bu esnada karşılıklı üst seviyede elçilerin gelip gittiğine dikkat çeker ve düğüne katılan Anadolu beylerinin isimlerini ve hediyelerini zikreder. Bkz. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (haz. R. Unat, M. Köymen), Ankara 1987 c.I, s.205-6.

⁴ *A.g.e.*, s.207-210.

⁵ Batı Anadolu Beyliklerinin geçirmiş olduğu idari ve toplumsal değişiklik için bkz F. Emecen, "Osmanlılar ve Türkmen Beylikleri (1350-1450)", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s.47-70.

⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972,c.I , s.267

⁷ Nejat Göyünç, *a.g.m.*,s.353

lan zaviyelerin hangi tarıkata ait olduğunun Osmanlı kaynaklarında açık olmadığı göz önüne alındığı zaman diğer şehir merkezlerinde kurulan bu tür kurumların bir kısmının da Mevlevîler tarafından açılmış olabileceği ortaya çıkmaktadır. Özellikle Bayezid'in Anadolu beyliklerini topraklarına ilhak ettikten sonra otoritesini meşrulaştırmak için mevcut bütün tarikatlar gibi Mevlevîlere de yakınlık göstermesi ve eski beylik merkezlerindeki Mevlevîhanelerin vakfiyelerinin öncekiler temel alınarak yeniden düzenlenmesi⁸ bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Bayezid'in merkezileştirme politikasının yardımıyla Sünni ve klasik İslam gittikçe kuvvet kazanmıştır. Öyle ki Osmanlı toplumunda üst İslam kimliğini tarif eden "Çelebi" kelimesi birçok kesim tarafından kullanılır olmuştur. Gerçekte Mevlevîliğe intisap eden bey ailelerinin üyeleri ve postnişinler için kullanılan "Çelebi" unvanı⁹ Osmanlı hanedanı arasında da yayılmıştır. Her ne kadar Bayezid oğullarının bütünü ile "Çelebi" nisbesiyle anılması onların Mevlevîliğe intisap ettiğine dair yeterli delil değil ise, de bu durum Osmanlı toplumunda Mevlevîlik kültürünün etkileri ile açıklanabildiği kadar Sünni İslam'ın geldiği noktayı da gösterir. Ancak 1402 Ankara bozgunu siyasi ve toplumsal kargaşalığı başlatmıştır. Özellikle bu gelişmeler, dini tabanda yeni oluşumlara da yol açmıştır. Bayramilik ve Hurufilik akımları bu dönemde Osmanlı topraklarında yeşermiştir. Hatta ihtilalci niteliği olan Şeyh Bedreddin isyanı bu dönemde vuku bulmuştur. Kalenderi nitelikli hareketler daha kırsal alanda faaliyetlerini sürdürürken bunlar şehirlerde yer edinmişlerdi. Aynı nitelikli bir tarikat olmasına rağmen, kaynaklar Mevlevîlerin faaliyetleri hakkında sessizdir. Muhtemelen siyasi belirsizlikten dolayı bu akım taraftarları mevzilerine çekildi¹⁰ ve bu durum Çelebi Mehmed'in son zamanlarına kadar devam etti. Zira Fetret döneminde Karamanoğulları tekrar toparlanarak Alaeddin Ali Bey dönemindeki gibi diğer Anadolu beylikleri üzerinde hakimiyetini tesis etmek üzere Mevlevîliği siyasi misyonu olarak kullanıyordu. Çünkü bütün Mevlevî tekkelerinin yönetimi Konya'daki postnişin tarafından gerçekleştiriliyordu. XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-Karaman mücadelesinin kızışması ve Osmanlı padişahlarının faaliyetlerini Konya'ya

⁸ Örneğin Germiyan topraklarının ilhakından sonra Afyon Karahisar'daki Mevlevîhane'nin vakfiyesini yeniden düzenlemiştir. Bkz H. Mustafa Eravcı, "Afyonkarahisar Mevlevîhanesi", *Sultan Divanı ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, Afyon 2002, s.206

⁹ Mehmet İpşirli, "Çelebi Unvanı", *DVİA*.

¹⁰ A. Yaşar Ocak, *a.g.m.*, s.19. Mevlana'dan sonra hilafet makamına geçenler merkezi yönetim çevreleri ile ilişkilerini sürdürmeye azami gayret sarf edip, bu çevrelerin siyasi desteğini sağlayarak tarikatı yaymaya çalışıyorlardı.

kadar uzatmaları Osmanlılar'ın Mevlevilere yaklaşımında köklü değişikliğe neden olmuştur. Nitekim II. Murad'ın ilk yıllarında devletin başkenti Edirne'de tam teşkilatlı (asitane) bir Mevlevîhane açılmıştır.¹¹ Geline bu nokta Mevlevîlik'in resmîyet kazanmasının ilk fiili tezahürüdür.

II. Murad'ın Melamiliğe yakın olması ve Mevlevîlere gösterdiği ilgi sultanın Sünnîliğin bu iki kolu arasında denge kurduğunu gösterir. Bunda Balkanlar'da ortaya çıkan çok uluslu kentler ve kültürün de etkisi vardır. Osmanlı toplumunun dini tabanında vuku bulan bu dönüşüme paralel olarak Mevlevîler de konumlarını ve siyasi yaklaşımlarını gözden geçirmişlerdir. Bu zamana kadar kitabi yönü öne çıkan Veled ekolu Mevlevîler arasında etkin iken, bundan sonra daha ziyade "hoşgörü ve rintlik" düşüncesine dayanan Mevlevîliğin Şems kolunun öne çıktığı söylenebilir. Hatta mevcut bu toplumsal kesimler arasında oluşturulan etkileşimden dolayı XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Kızılbaş hareketlerine karşı Sultani Divani Mehmed Çelebi'nin Mevlevîlik içinde Bektaşî ve Melamiliği kaynaştırma çalışmasının¹² ilk işaretlerini bu zamana kadar götürmek mümkündür.

Sultan Mehmed zamanında da siyasi otorite ile Mevlevîler arasındaki dengeli ilişkiye bağlı olarak sonrakiler sosyal hayatta etkinliklerini devam ettirdiler. Çünkü Mevlevî tarikatının piri Mevlana Celaleddin Rumî'nin "ırk, din ve inanç" ayrılıklarını tasavvufî aşkıta birleştirmesi sultanın Osmanlı devletini imparatorluğa dönüştürme ülküsü ile örtüşmekte idi. Nitekim bu dönemde bazı tarikatların malları müsadere edilirken, kaynaklarda Mevlevîlere ait böyle bir uygulamanın örneklerine rastlanmıyor. Aksine bu ve diğer mezkur nedenlerden dolayı İstanbul'un fethinden sonra sultan şehirde bir kiliseyi Mevlevîhane haline dönüştürdü. Halbuki bu zamana kadar zaviyeler hemen hemen bütünü ile Türkleşmiş ve İslamlaşmış şehirlerde açılmıştı. Sultanın Mevlevîlere gösterdiği yakınlık diğer askeri zümrelerin de aynı türden adımlarını sağlayacaktı. Bu bağlamda bilebildiğimiz iki örnek bu hadisenin boyutunu yeterince izah edecektir: Birincisi bu döneme ait devlet adamlarından İskender Paşa'nın bahçesini İstanbul'da yeni açılan zaviyeye vakf etmesidir. İkincisi ise akıncı beylerinden İsa Bey'in Saraybosna'nın fethinden sonra burada Mevlevî zaviyesi kurmasıdır.

Saraybosna Sultan II. Murad zamanında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve

¹¹ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age: 1300-1600*, Londra 1973, s.201

¹² M. Sarı, Y. Ilgar, "Sultani Divani Mehmed Çelebi", *Sultani Divani ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, Afyon 2002, s.25-36.

daha sonra Fatih Sultan Mehmed Han tarafından 1463 yılında da fethi tamamlanmıştır.¹³ Burada ilk görev yapan sancak beylerinden biri de İsa Bey bin İshak olup kendisi bu esnada Saraybosna merkezi ile çevresinde ve Üsküp'te bir çok hayır hasenat yapmıştır. Bunlardan biriside Saray'daki İsa Bey zaviyesidir. Cemaziye'l-evvel 866 / Şubat 1462 tarihli bu zaviye adına düzenlenmiş vakfiyede ve daha sonraki dönemde bu kayıt esas alınarak düzenlenen Bosna tapu tahrir defterlerinde tarikatın ismi zikredilmemektedir. Ancak XVIII. yüzyıl evkaf kayıtları arasında Bosna valisi ve kadısına gönderilen hükümdeki "*Saray Bosna'da vaki İsa Bey'in bina eylediği Mevlevî tekkesi*" ile Der-Devlet mülküne sunulan arzdaki "*Medine-i Saray Bosna'da eshâb-ı hasenatdan merhum İsa Bey vakf eylediği Zaviye-i Mevlevî'ye*"¹⁴ ifadeleri buranın kurucusu ve niteliğini yeterince aydınlatmaktadır.

Vakfiyeye göre İsa bey hayratı üç ev, bir avlu ve bir tekke için gerekli diğer bazı yapılardan oluşmaktadır. Saray'ın bir kilometre doğusunda Milačka (Miljake) nehri kenarında inşa edilen ilk hankahta dervişler ibadetleri yerine getirmişler; gaziler, fakirler, öğrenciler ve seyyahlar ise konumlarına göre günlük veya uzun süreli kalmışlardır. Ayrıca tekkedeki mutfaktan görevlilere ve üç günü geçmemek üzere misafirlere yiyecek verilip geri kalanlar ise Saraybosna'daki fakir çocuklara dağıtılmıştır.¹⁵ Bu bilgiler buranın hem zaviye hem de imaret nitelikli bir yer olduğunu gösterir.

H.935-37 (M.1528-31) tarihli ve 164 no.lu Bosna tahrir defterine göre İsa Bey zaviyesi vakfının gelirleri hamam dükkanlar, değirmenler, bostanlar, mukata-i zemin, tarlalar ve kervansaray kirasından sağlanıp toplam miktarı 35.368 akçedir.¹⁶ 1567-68 yılında ise vakıf gelirleri daha da artarak 62.236 akçeye ulaşmıştır.¹⁷ Zengin gelir kaynaklarına sahip olan hânkah bir istila sırasında yanmış ve harap olmuştur.¹⁸ Bunun hangi tarihte vuku bulduğu tespit edilememekle beraber bu yıkım muhtemelen Saraybosna'nın ikinci kez tahririnin

¹³Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Âli Osman*, İstanbul 1332,s.166; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972.

¹⁴ BOA, Cevdet Evkaf, 7996.

¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü, no. 629, s.653.

¹⁶ BOA, TD 164, s.378.

¹⁷ BOA, TD 462, s.34. İsa Bey zaviyesi vakfı gelir kaynakları: 1 hamam,1 kervansaray, 205 dükkan , 14 değirmen ile bağ-bahçe, tarla, çiftlik ve yaylak.

¹⁸ BOA, Cevdet Evkaf, 28051, Saraybosna ve Üsküp'de var olan İsa Bey hayratlarının vakıf mütevelliliğini almak için Babüssaade Ağası'na verilen yazıların satır aralarında "*Vakt-i istilada İsa Bey zaviyesi muhterik olup*" kaydı bulunmaktadır.

yapıldığı 1568 tarihinden sonra gerçekleşmiştir.¹⁹ Zaviyenin bulunduğu arsa uzun süre boş kalmış ve daha sonra muhtemelen İsa Bey zaviyesindeki görevlilerden veya onların neslinden Hacı Mahmud adlı bir hayırsever tarafından aynı arazinin bir başka yerine Mevlevîhane yeniden inşa edilmiştir. Nitekim evkaf kayıtları arasında padişaha arz olunması için gönderilen yazıdaki “*Saraybosna'daki vaki merhum İsa bey nam sahibü'l-hayr vakfının tevliyeti evlad-ı evlada meşruta olup diğer eshab-ı hayrattan El-Hac Mahmud nam sahibü'l-hayr müşarünileyh İsa bey evkafı arsalarından mukataa olarak isticar ettiği arsa-i mevkufada bina eylediği Mevlevî zaviyesi*”²⁰ ifadeleri Mevlevîhane'nin mezkur zat tarafından Malçka nehri kenarına kaydırıldığını ve yeni inşa edildiğini göstermektedir. Kitabesi olmadığı için binanın inşa tarihi bilinmiyor. Ancak E. Hakkı Ayverdi eserinde Hacı Sinan kabristanındaki Mevlevîhane'nin banisi Hacı Mahmud'un mezar kitabesini kaydetmiştir.²¹ Burada tarih düşülüp mezkur zatın ölümü ebced hesabına göre 1060 (1650) yılıdır. Bu bilgiler hankahın bu tarihten önce yapıldığını göstermektedir.

Ekrem Hakkı Ayverdi, bu Mevlevîhane'yi Saray Bosna'da ayrı bir zaviye olarak tanıtır ise de, evkaf kayıtlarında İsa Bey adına düzenlenmiş vakıf gelirlerinin mütevellî heyeti tarafından bu zaviye adına düzenlenmesi tarihsel olarak buranın İsa Bey zaviyesi olarak anılmasına neden olmuştur. Her ne kadar padişaha gönderilen ilamda Mevlevî zaviyesinde postnişin olan Şeyh Osman Efendi “*İsa Bey zaviyesidir deyü tevliyet-i merkum için berat ittirmiş*”²² yazılı ise de, Bosna kadısı tarafından yapılan araştırma sonucunda (1799) şeyhülislama gönderilen vesikada Bosna'nın fethinden beri kullanılan evlad-ı vakfın mahrumiyetine razı olunmayacağı yazılıdır.²³

¹⁹ 1593-1606 Osmanlı-Habsburg savaşı Bosna'nın kuzey doğu sınırında yerel güçlerin kendi aralarındaki çatışmalarıyla alevlenmişti. Ayrıca bu dönemdeki akınlar Bosna paşasının öncülüğünde yürütülmekte olup Osmanlı kuvvetleri 1593 tarihinde Avusturya kuvvetleri karşısında Sava nehri üzerinde yenilgiye uğramıştır (Noel Malcolm, *Bosna*, İstanbul 1999 s.91). Bütün bu bilgiler tahribatın bu dönemde vukua gelebileceğine dair işaretlerdir.

²⁰ BOA, Cevdet Evkaf, 28051.

²¹ Hacı Mahmud ülke ihya eyledi-
Asitan-ı Mevlevî bî-bedel
İşidüp hatif didi tarihini
Oldu darü'l'eshâ ona mahal

Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya*, İstanbul 1981, c.3, s. 387.

²² BOA, Cevdet Evkaf, 28051.

²³ BOA, Cevdet Evkaf, 28051.

Saraybosna şehrindeki tarihi eserleri teferruatlı anlatan ünlü seyyah Evliya Çelebi Mevlevîhane hakkında şu bilgileri vermektedir: “Mevlevî tekkesi Malçka nehri kenarında cennet bağı gibi bir yerde olup semahane ve meydanlı, yetmiş seksen adet fukara odalı, mutriban mahfelli, yemek yeri olan bir Celaledin tekkesidir. Şeyhi ilim sahibi dervişlerden, duası kabul olunan bir zattır. Neyzen-başısı derviş hattat Mustafa, güzel yazı yazar.”²⁴ Bu dönemde Mevlevî tekkesinin fiziki bakımdan büyük bir gelişme gösterdiğine dair bu kayıtlar Munib Maglajlıç'ın ismini vermediği bir şair tarafından da teyit edilmektedir. Şair Mevlevî tekkesini en önemli bilim merkezlerinden biri olarak gösterir ve Mevlevîhane'nin fiziki durumunu ünlü Havernek Kalesi ile karşılaştırır. Ayrıca şiirinin sonraki satırlarında tekke şeyhinden ilim ehli bir kişi olarak bahsedip şeyhin bahçede toplanan insanlara Mesnevi'den hikmetli sözler aktardığını ve sema gösterisi yaptığını söyler.²⁵ Bütün bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Saraybosna Mevlevî zaviyesi XVII. yüzyılda Balkanlar'da kurulan Mevlevî merkezlerinin en önemlilerinden biri olmuştur. Hatta bu dini hareket Saraybosna'da bölgesel bir karakteristik kazanmıştır.²⁶ Mevlevî dedelerine ait tezkire türü eserlerde bir çok ünlü şeyhin Bosna meşeli olup burada eğitimini tamamlaması ve daha sonra farklı yerlerde görev almaları²⁷ Balkanlar'daki bir çok merkezin kurulmasında Saraybosna Mevlevihanesi'nin katkısının olduğunu göstermektedir. Çünkü Mevlevilik yayılırken genelde aynı kültürel tabana yakın kesimlerden birbirine sirayet etmiştir. Nitekim Peçoy, Üsküp, Belgrad, Mostar ve Selanik Mevlevihaneleri XVII. yüzyılın ikinci yarısında bazı Osmanlı paşa ve vezirleri tarafından bina edilmiştir.²⁸

²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1984, c.5-6, s.298.

²⁵ Munib Maglajlıç, “Mevlevî's Tarikat in Bosnia”, *Selçuk Üniversitesi, II. Milletlerarası Mevlana Kongresi / Second International Mevlana Congress*, 3-5 Mayıs 1990, Konya, s.159.

²⁶ Bu konuyla ilgili olarak bkz. Munib Maglajlıç, *a.g.m.*, s.60-1.

²⁷ Esrar Dede, Bosna menşeli ünlü Mevlevî şeyhlerini şu şekilde veriyor: Habib Dede Bosnalı olup Mevlevîliğe intisap edip İstanbul'daki asitanelerde eğitimini tamamlamış (s.129-30) ve muhtemelen daha sonra Balkanlar'da çeşitli zaviyelerde hizmet etmiştir. Bosna asıllı Derviş Mustafa ise güzel yazı yazmada usta bir şahsiyet olup, tarikatın çeşitli kademelerinde görev almıştır. En son 1078 tarihinde ise Yenişehir Mevlevîhane'sinde dedelik görevinde bulunarak ölmüştür (s.459). Nazmi Dede Bosna'da yetişip eğitimini Mısır'da tamamlamış ve burada hizmetine devam etmiştir (s.497). Vecdi Dede Rumilî'nde Debre nam kasabadandır. Saraybosna Mevlevîhane'sinde yetişip yine burada hizmetlerine devam etmiştir. Daha sonra Yenişehir Mevlevîhane'sini ihdas etmiştir. 1080 tarihinde Girit'in fethi ile beraber Girit'e tayin edilip burada vefat etmiştir (s.517). Rahmetullah Dede ise Rumilî'nden Sirozlu olup, Balkanlar'da Belgrad ve Üsküp'te şeyh olarak hizmet etmiştir (s.213).

²⁸ Peçoy Mevlevihanesi 1665'te Gazi Hasan Paşa ve Selanik Mevlevihanesi Ahmed Paşa adında bir vezir tarafından 20 Mayıs 1675 tarihinde bina edilmiştir. Bkz. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.247. Nimetullah Hafız ise Üsküp (1670) Belgrad (17. yüzyıl sonu) ve Mostar (1677) Mevlevihanelerine

Mevlevîhane ahşap olarak inşa edildiği için muhtelif zamanlarda ortaya çıkan yangınlardan ve doğal afetlerden etkilenerek yıkılmıştır.1194 tarihinde payitahta gönderilen arzda postnişin Osman Dede, on beş seneden beri zaviye-i merkumun bilküllüye harap olduğunu belirtip, vakıf gelirleri ile yeniden inşası ve ihyası için keşfinin yapılmasını istemektedir. Ayrıca burada vakfın senelik iradınının 1940 kuruluş olduğu ve bunun zaviyedeki görevlilerin giderlerine, binanın onarımına ve fukaranın iaşesine yeteceği belirtilir.²⁹ Bu talep doğrultusunda Vezir-i müşir, Bosna kadısı ve valisine hüküm göndererek Babüssaade Ağası yani evkaf nazırı bilgileri dahilinde, İsa Bey zaviyesinin tevliyetinin Osman bin Mustafa ve meşihat-ı zaviyedarlığının Şeyh Osman Dede üzerinde olduğunu yazıp tamirine vakıfta müsaade olup olmadığını araştırmak ve inşasının teftişi için Esseyyid İbrahim Efendi'yi göndermiştir (1193).³⁰ Mevlevîhane'nin restore edildiğine dair bir kayda ulaşamadık. Ancak arşiv vesikaları içinde 1201 yılından 1214 yılına kadar züemadan El-Hac Abdüllatif ve Bosna valisi ile onun tarafından tayin edilen Hasan Ağa'nın vakfın hesabını zabt ve kabz ettiğine³¹ dair bilgiler bu işlemin yapıldığını göstermektedir. Nitekim tekkenin tecdid kitabesi³² tamiratın 1196 (1781-82) yılında tamamlandığını gösterir.

Muhammed Salih Vecihi Paşa döneminde (1835-40) tekke ve imarethane bütünüyle yeniden yaptırıldı. Kendisi de Mevlevî olan bu Bosna valisi, külliyeeye bir de cami ilave ederek (1836) Lütfullahzade Osman Efendiyi imam tayin etmiştir.³³ Bu durum Mevlevîhane'nin fonksiyonlarının genişlediğine işarettir.

İsa Bey zaviyesine tahsis olunan vakfın mütevelliliğini İsa Bey'in oğlu Mehmed ve sonrasında evlatları yürütmüştür. Ancak muhtemelen XVI. yüz-

rinin inşa edildiğini söylemektedir. ("Eski Yugoslavya'da Mevlana ve Mevlevîlik", Uluslararası Mevlana Bilgi Şöleni Bildiriler, 15-17 Aralık 2000, Ankara, s. 501-3).

²⁹ BOA, Cevdet Evkaf, 7996. Keza Bosna valisine ve kadısına gönderilen 1193 tarihli hüküm bkz. Cevdet Evkaf, 7996.

³⁰ BOA, Cevdet Evkaf, 7956.

³¹ BOA, Cevdet Evkaf, 28051.

³² Ayverdi'nin eserine aldığı tekkenin tecdid kitabesi şöyledir:

Kad bî hazâ'l binâ li's-sâlikîn bi-kateli'l-lahü rabbi'l alemin
Sâr-ı vâkfan mabeden li'l-Mevlevî dame mamuren cezbü'l zakirin
İnşadu'r- râzi tarihü'l-binâ menzîl 'ışâk dairü'l sayirin
Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, c.III, s.391.

³³ Bu konuda bilgileri karıştıran Ayverdi, bir yerde Vechi Paşa'nın İsa bey zaviyesini yeniden inşa ettiğini yazarken başka bir yerde aynı yeri başka bir zaviye olarak verir. Bkz. E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.391-92.

yıldan itibaren postnişinler bu görevi de ifa etmişlerdir. Nitekim evkaf kayıtları arasında “evkaf-ı mahsul kadimü'l eyyamdan ber muceb defter-i hakani post-nişin olanlar tarafından ahz u kabz” olduğu yazılıdır. XIII. yüzyıl sonlarında Üsküp'te İsa Bey oğlu Mehmed evladından Sofu-zadeler olarak anılan Osman bin Mustafa Saraybosna'daki İsa Bey imaret-zaviye mütevelliliğinin kendilerine ait olduğuna dair bir yazılı istekte bulunmuş ise de Defterhane-i Amire Emimi Mir Mehmed Efendi, İsa Bey zaviyesinin başka, Üsküp'te kaim medrese, imaret ve cami vakfının başka olduğundan gayri, Saray Bosna'daki cami ve imaretin evlad-ı meşrutatına dair bir kayıt olmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca küçük evkafta kayıtlı olan tevliyet-i evkaf, cami, imaret ve medrese-i İsa Bey'in sehven saray yazıldığını ve bunun düzeltilerek Üsküp olarak yazılmasını istemiştir.³⁴

Sonuç olarak, Mevlevilik XIV. asrın başlarında Osmanlı üst idari kademelelerinde etkili olarak Balkanlar'a yayılmıştır. Manevi hayatı tanzim yanında siyasi gayeleri de üstlenen Mevleviler çok kültürlü kentlerin oluşmasında çimento görevi üstlenmiş ve ayrıca gayri-Sünni tabandan üst İslami anlayışa geçişte köprü vazifesi görmüştür. Özellikle VII. yüzyılda Saraybosna Mevlevihane'sinin asitane hali alması ve Mevleviliğin bölgesel bir nitelik kazanması bu hareketin diğer bölgelere de aynı dönemde yayılmasını sağlamıştır.

³⁴ BOA, Cevdet Evkaf, 28051.